

*Konstytucja
3 Maja
Ustawa Rządowa
z 3 maja 1791 r.*

Konstytucja 3 Maja. Ustawa Rządowa z 3 maja 1791 r.

PREAMBUŁA

W imię Boga, w Trójcy Świętej jedynego. Stanisław August [1] z Bożej łaski i woli Narodu Król Polski, Wielki Książę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflancki, Smoleński, Siewierski i Czernichowski, wraz ze Stanami Skonfederowanymi, w liczbie podwójnej naród polski reprezentującymi.

Uznając, iż los nas wszystkich od ugruntowania i wydoskonalenia konstytucji narodowej jedynie zawisł, długim doświadczeniem poznavszy zadawnione rządu naszego wady, a chcąc korzystać z pory, w jakiej się Europa znajduje i z tej dogorywającej chwili, która nas samym sobie wróciła, wolni od hańbiących obcej przemocy nakazów, ceniąc drożej nad życie, nad szczęśliwość osobistą, egzystencję polityczną, niepodległość zewnętrzną i wolność wewnętrzną narodu, którego los w ręce nasze jest powierzony, chcąc oraz na błogosławieństwo, na wdzięczność współczesnych i przyszłych pokoleń zasłużyć, mimo przeszkód, które w nas namiętności sprawować mogą dla dobra powszechnego, dla ugruntowania wolności, dla ocalenia Ojczyzny naszej i jej granic z największą stałością ducha, niniejszą konstytucję uchwalamy i i; tę całkowicie za świętą, za niwzruszoną deklarujemy, dopóki by naród w czasie prawem przepisany, wyraźną wolą swoją nie uznał potrzeby odmienienia w niej jakiego artykułu.

Do której to konstytucji dalsze ustawy sejmu terazniejszego we wszystkim stosować się mają.

I. RELIGIA PANUJĄCA

Religią narodową panującą jest i będzie wiara święta rzymska katolicka ze wszystkimi jej prawami; przejście od wiary panującej do jakiegokolwiek wyznania jest zabronione pod karami apostazji. Ze zaś taż sama wiara święta przykazuje nam kochać bliźnich naszych, przeto wszystkim ludziom jakiegokolwiek bądź wyznania, pokój w wierze i opiekę rządową winniśmy i dlatego wszelkich obrządków i religii wolność w krajach polskich, podług ustaw krajowych narujemy.

II. SZLACHTA ZIEMIANNIE

Szanując pamięć przodków naszych jako fundatorów rządu wolnego, stanowi szlacheckiemu wszystkie swobody, wolności, prerogatywy pierwszeństwa w życiu prywatnym i publicznym najuroczyściej zapewniamy, szczególnie zaś prawa, statuta i przywileje temu stanowi od Kazimierza Wielkiego [2], Ludwika Węgierskiego [3], Władysława Jagiełły [4] i Witolda brata jego, Wielkiego Księcia Litewskiego [5], nie mniej od Władysława [6] i Kazimierza Jagiellończyków [7], od Jana Alberta [8], Aleksandra [9] i Zygmunta Pierwszego [10] braci, od Zygmunta Augusta [11], ostatniego z linii jagiellońskiej, sprawiedliwie i prawnie nadane, utwierdzamy, zapewniamy i za niewzruszone uznajemy. Godność stanu szlacheckiemu w Polsce za równą wszystkim stopniom szlactwa gdziekolwiek używanym przyznajemy. Wszystką szlachtę równymi być między sobą uznajemy, nie tylko co do starania się o urzędy i o sprawowanie posług Ojczyźnie, honor, sławę, pożytek przynoszących, ale oraz co do równego używania przywilejów i prerogatyw stanowi szlacheckiemu służących. Nade wszystko zaś prawa bezpieczeństwa osobistego, wolności osobistej i własności gruntowej i ruchomej tak, jak od wieków każdemu służyły, świątobliwie, nienaruszenie zachowane mieć chcemy i zachowujemy; zaręczając najuroczyściej, iż przeciwko własności czyjejkolwiek żadnej odmiany lub ekscencji w prawie

niedopuszczimy, owszem najwyższa władza krajowa i rząd przez nią ustanowiony, żadnych pretensyi pod pretekstem iurium regalium [12] i jakimkolwiek innym pozorem do własności obywatelskich bądź w części, bądź w całości rościć sobie nie będzie. Dlatego bezpieczeństwo osobiste i wszelka własność, komukolwiek z prawa przynależna, jako prawdziwy społeczności węzeł, jako źrenicę wolności obywatelskiej szanujemy, zabezpieczamy, utwierdzamy i aby na potomne czasy szanowane, ubezpieczone i nienaruszone zostawały, mieć chcemy. Szlachtę za najpiernwszych obrońców wolności i niniejszej konstytucji uznajemy. Każdego szlachcica cnocie, obywatelstwu i honorowi jej świętość do szanowania, jej trwałość do strzeżenia poruczamy jako jedyną twierdzę Ojczyzny i swobód naszych.

III. MIASTA I MIESZCZANIE

Pravo na terażniejszym Sejmie zapadłe pod tytułem: Miasta Nasze Królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej [13] w zupełności utrzymane mieć chcemy i za część niniejszej konstytucji deklarujemy, jako pravo wolnej szlachcie polskiej, dla bezpieczeństwa ich swobód i całości wspólnej Ojczyzny nową, prawdziwą i skuteczną dającą siłę.

IV. CHŁOPI WŁOŚCIANIE

Lud rolniczy, z pod którego ręki płynie najobfitsze bogactw krajowych źródło, który najliczniejszą w narodzie stanowi ludność, a zatem najdzielniejszą kraju siłę, tak przez sprawiedliwość, ludzkość i obowiązki chrześcijańskie, jako i przez własny nasz interes dobrze zrozumiany, pod opiekę prawa i rządu krajowego przyjmujemy, stanowiąc: iż odtąd jakiebykolwiek swobody, nadania, lub umowy dziedzice z włościanami dóbr swoich autentycznie ułożyli, czyli by te swobody, nadania i umowy były z gromadami, czyli też z każdym osobno wsi mieszkańcem zrobione, będą stanowić wspólny i wzajemny obowiązek, podług rzetelnego znaczenia warunków i opisu zawartego w takowych nadaniach i umowach, pod opiekę rządu krajowego podpadający. Układy takowe i wynikające z nich obowiązki, przez jednego

właściciela gruntu dobrowolnie przyjęte, nietylko jego samego, ale i następców jego, lub prawa nabywców tak wiążąc będą, iż ich nigdy samowolnie odmieniać nie będą mogli. Nawzajem włościanie jakiegokolwiek bądź majątkości od dobrowolnych umów, przyjętych nadań i z nimi złączonych powinności usuwać się inaczej nie będą mogli, tylko w takim sposobie i z takimi warunkami, jak w opisach tychże umów postanowione mieli, które czy na wieczność, czyli do czasu przyjęte ściśle ich obowiązująć będą. Zarzadzając tym sposobem dziedziców przy wszelkich pożytkach od włościan im należących, a chcąc jak najskuteczniej zachęcić pomnożenie ludności krajowej, ogłaszamy wolność zupełną dla wszystkich ludzi tak nowo przybywających, jako i tych, którzy by, pierwiej z kraju oddalivszy się, teraz do Ojczyzny powrócić chcieli, tak dalece, iż każdy człowiek do państw Rzeczypospolitej nowo z którejkolwiek strony przybyły lub powracający, jak tylko stanie nogą na ziemi polskiej, wolnym jest zupełnie użyć przemysłu swego jak i gdzie chce, wolny jest czynić umowy na osiadłość, roboczną lub czynsze, jak i dopóki się umowi, wolny jest osiadać w mieście lub na wsiach, wolny jest mieszkać w Polsce, lub do kraju, do którego zechce, powrócić, uczynivszy zadosyć obowiązkom, które dobrowolnie na siebie przyjął.

V. RZĄD, CZYLI OZNACZENIE WŁADZ PUBLICZNYCH

Wszelka władza społeczności ludzkiej początek swój bierze z woli narodu. Aby więc całość państw, wolność obywatelską i porządek społeczności w równej władze na zawsze zostawały, trzy władze rząd narodu polskiego składać powinny i z woli prawa niniejszego na zawsze składać będą, to jest: władza prawodawcza w Stanach zgromadzonych, władza najwyższa wykonawcza w królu i Straży, i władza sędownicza w jurysdykcjach, na ten koniec ustanowionych, lub ustanowić się mających.

VI. SEJM CZYLI WŁADZA PRAWODAWCZA

Sejm czyli Stany zgromadzone na dwie Izby dzielić się będą: na Izbę Poselską i na Izbę Senatorską pod prezydencją Króla.

Izba Poselska, jako wyobrażenie i skład wszechwładztwa narodowego, będzie świątynią prawodawstwa. Przeto w Izbie Poselskiej najpierwej decydowane będą wszystkie projekta.

1. Co do praw ogólnych, to jest: konstytucyjnych, cywilnych, kryminalnych i do ustanowienia wieczystych podatków, w których to materjach propozycje od tronu województwom, ziemiom i powiatom do roztrząśnienia podane, a przez instrukcje do Izby przychodzące, najpiernwsze do decyzji wzięte być mają.

2. Co do uchwał sejmowych, to jest poborów doczesnych, stopnia monety, zaciągania długu publicznego, nobilitacji i innych nagród przypadkowych, rozkładu wydatków publicznych ordynaryjnych i ekstraordynaryjnych, wojny, pokoju, ostatecznej ratyfikacji traktatów związkowych i handlowych, wszelkich dyplomatycznych aktów i umów, do prawa narodów ściągających się, kwitowania magistratur wykonawczych i tym podobnych zdarzeń, głównym narodowym potrzebom odpowiadających, w których to materjach propozycje od tronu, prosto do Izby Poselskiej przychodzić mające, piernwszeństwo w prowadzeniu mieć będą.

Izby Senatorskiej, złożonej z biskupów, wojewodów, kasztelanów i ministrów, pod prezydencją króla, mającego prawo raz dać votum [14] swoje, drugi raz paritatem [15] rozwiązywać osobiście lub nadesłaniem zdania swego do tejże Izby, obowiązkiem jest:

1. Każde prawo, które po przejściu formalnem w Izbie Poselskiej do Senatu natychmiast przesłane być powinno, przyjąć lub wstrzymać do dalszej narodu delibercacji opisaną w prawie większością głosów; przyjęcie moc i świątość prawa nadawać będzie; wstrzymanie zaś zawiesi tylko prawo do

przyszłego ordynaryjnego sejmku, na którym gdy ponowna nastąpi zgoda, prawo zawieszane od Senatu przyjętem być musi.

2. Każdą uchwałę sejmową w materiach wyżej wyliszonych, którą Izba Poselska Senatowi przysłać natychmiast powinna, wraz z tąż Izba poselska większością głosów decydować, a złączona Izba obydwóch większością, podług prawa opisana, będzie wyrokiem i wolą Stanów.

Warujemy, iż senatorowie i ministrowie w obiektach sprawowania się z urzędowania swego bądź w Straży, bądź w komisji, votum decisivum [16] w sejmie nie będą mieli, i tylko zasiadać w ten czas w Senacie mają dla dania eksplikacji na zadanie Sejmu.

Sejm zawsze gotowym będzie. Prawodawczy i ordynaryjny rozpoczynać się ma co dwa lata, trwać zaś będzie podług opisu prawa o sejmach. Gotowy, w potrzebach nagłych zwołany, stanowić ma o tej tylko materii, do której zwołan będzie lub o potrzebie po czasie zwołania przypadłej. Prawo żadne na tym ordynaryjnym sejmie, na którym ustanowione było, znoszone być nie może.

Komplet Sejmu składać się będzie z liczby osób, niższym prawem opisanej, tak w Izbie Poselskiej, jako i w Izbie Senatorskiej.

Prawo o sejmikach, na terażniejszym Sejmie ustanowione, jako najistotniejszą zasadę wolności obywatelskiej, uroczystie zabezpieczamy. Jako zaś prawodawstwo sprawowane być nie może przez wszystkich i naród wyręcza się w tej mierze przez reprezentantów czyli posłów swoich dobrowolnie wybranych, przeto stanowimy, iż posłowie na sejmikach obrani w prawodawstwie i ogólnych narodu potrzebach podług niniejszej konstytucji, uważani być mają jako reprezentanci całego narodu, będąc składem ufności powszechnej.

Wszystko i wszędzie większością głosów udecydowane być powinno. Przeto liberum veto [17], konfederacje [18] wszelkiego gatunku i sejmy konfederackie, jako duchowi niniejszej konstytucji przeciwnie, rząd obalające, społeczność niszczące, na zawsze znosimy.

Zapobiegając z jednej strony gwałtownym i częstym odmianom konstytucji narodowej, z drugiej, uznając potrzebę wydoskonalenia onej, po

doświadczeniu jej skutków co do pomyslności publicznej, porę i czas rewizyi i poprawę konstytucyi co lat dwadzieścia pięć naznaczamy, chcąc mieć takowy sejm konstytucyjny ekstraordynaryjnym podług osobnego o nim prawa opisu.

VII. KRÓL, WŁADZA WYKONAWCZA

Żaden rząd najdoskonalszy bez dzielnej władzy wykonawczej stać nie może. Szczęśliwość narodów od praw sprawiedliwych, praw skutek od ich wykonania należy. Doświadczenie nauczyło, że zaniedbanie tej części rządu nieszczęściami napełniło Polskę. Zarwarowawszy przeto wolnemu narodowi Polskiemu władzę praw sobie stanowienia i moc baczności nad wszelką wykonawczą władzą, oraz wybierania urzędników do magistratur, władze najwyższego wykonywania praw królowi w radzie jego oddajemy, która to rada Strażką Praw zwać się będzie. Władza wykonawcza do pilnowania praw i onych pełnienia ściśle jest obowiązana. Tam czynna z siebie będzie, gdzie prawa pozwalają, gdzie prawa potrzebują dozoru egzekucji, a nawet silnej pomocy. Posłuszeństwo należy się jej zawsze od wszystkich magistratur, moc przynaglania nieposłuszne i zaniedbujące swe obowiązki magistratury w jej reku zostawiamy.

Władza wykonawcza nie będzie mogła praw stanowić ani tłumaczyć, podatków i poborów pod jakimkolwiek imieniem nakładać, długów publicznych zaciągać, rozkładu dochodów skarbowych przez Sejm zrobionego odmieniać, wojny wydawać, pokoju ani traktatu i żadnego aktu dyplomatycznego definitive [19] zawierać. Wolno jej tylko będzie tymczasowe z zagranicznymi prowadzić negocjacje oraz tymczasowe i potoczne dla bezpieczeństwa i spokojności kraju wynikające potrzeby załatwiać, o których najbliższemu Zgromadzeniu sejmowemu donieść winna.

Tron polski elekcyjnym przez familie mieć na zawsze chcemy i stanowimy. Doznane klęski bezkrólewioń, periodycznie rząd wywracających, powinność ubezpieczenia losu każdego mieszkańca ziemi polskiej, i zamknięcie na zawsze drogi wpływom mocarstw zagranicznych, pamięć świątyni i szczęścia Ojczyzny naszej za czasów familii ciągle panujących, potrzeba

odwrócenia od ambicji tronu obcych, i możliwych Polaków, zwrócenia do jednomyślnego wolności narodowej pielęgnowania, wskazały roztropności naszej oddanie tronu Polskiego prawem następstwa.

Stanowimy przeto, iż po życiu, jakiego nam dobroć Boska pozwoła, elektor dzisiejszy saski w Polsce królować będzie. Dynastia przyszłych królów Polskich zacznie się na osobie Fryderyka Augusta [20], dzisiejszego elektora Saskiego, którego sukcesorom de lumbis [21] z płci męskiej tron polski przeznaczamy.

Najstarszy syn króla panującego po ojcu na tron następować ma. Gdyby zaś dzisiejszy elektor Saski nie miał potomstwa płci męskiej, tedy mąż przez elektora, za zgodą Stanów zgromadzonych córce jego dobrany zaczynać ma linię następstwa płci męskiej do tronu Polskiego. Dlaczego Marię Augustę Nepomucenę, córkę elektora, za infantkę deklarujemy, zachowując przy narodzie prawo, żadnej preskrypcji [22] podpadać nie mogące, wybrania do tronu drugiego domu, po wygaśnięciu pierwszego.

Każdy król, wstępując na tron, wykona przysięgę Bogu i narodowi, na zachowanie konstytucji niniejszej, na pacta conventa [23], które ułożone będą dzisiejszym elektorem Saskim, jako przeznaczonym do tronu, i które tak jak dawne wiązać go będą.

Osoba króla jest święta i bezpieczna od wszystkiego; nie sam przez się nie czyniący, za nic w odpowiedzi narodowi być nie może; nie samowładcą, ale ojcem i głową narodu być powinien i tym go prawo i konstytucja niniejsza być uznaje i deklaruje. Dochody tak jak będą w paktach konwentach opisane i prerogatywy tronowi właściwe, niniejsza konstytucja dla przyszłego elekta zawarowane, tkniętymi być nie będą mogły.

Wszystkie acta publiczne, trybunały, sądy, magistratury, monety, stemple pod królewskim iść powinny imieniem. Król, któremu wszelka moc dobrze czynienia zostawiona być powinna, mieć będzie ius agratiandi [24] na śmierć wskazanych, prócz in criminibus status [25]. Do króla rozrządzenie najwyższe siłami zbrojnymi krajowymi w czasie wojny i nominowanie komendantów wojska należeć będzie, z wolną atoli ich odmianą za wolą narodu. Patentować oficerów i mianować urzędniki podług prawa niższego

opisu, nominować biskupów i senatorów podług opisu tegoż prawa, oraz ministrów jako urzędników pierwszych władzy wykonawczej, jego będzie obowiązkiem.

Straż, czyli rada królewska, do dozoru, całości i egzekucyi praw królowi dodana, składać się będzie:

- 1-mo z prymasa, jako głowy duchowieństwa polskiego i jako prezesa Komisji Edukacyjnej, mogącego być wyręczonym w Straży przez pierwszego *ex ordine* [26] biskupa, którzy rezolucyi podpisywać nie mogą;
- 2-do z pięciu ministrów, to jest ministra policji, ministra pieczęci, ministra bellii [27], ministra skarbu, ministra pieczęci do spraw zagranicznych;
- 3-tio z dwóch sekretarzy, z których jeden protokół Straży, drugi protokół spraw zagranicznych trzymać będą, obydwu bez votum [14] decydującego.

Następca tronu, z małoletności wyszedłszy i przysięgę na konstytucję wykonawszy, na wszystkich Straży posiedzeniach, lecz bez głosu przytomnym być może.

Marszałek sejmowy, jako na dwa lata wybrany, wchodzić będzie w liczbę zasiadających w Straży, bez wdawania się w jej rezolucje, jedynie dla zwołania Sejmu gotowego w takim zdarzeniu: gdyby on uznał w przypadkach, koniecznego zwołania Sejmu wymagających rzetelną potrzebę, a król go zwołać wzbraniał się; tedy tenże marszałek do posłów i senatorów wydać powinien listy okólne, zwołując onych na sejm gotowy i powody zwołania tego wyrażając. Przypadki zaś do koniecznego zwołania sejmu są tylko następujące:

- 1-mo w gwałtownej potrzebie do prawa narodu ściągającej się, a szczególnie w przypadku wojny ościennej;

- 2-do w przypadku wewnętrznego zamieszania grożącego rewolucją kraju lub kolizją między magistraturami;
- 3-tio w widocznym powszechnym głodzie niebezpieczeństwie;
- 4-to w osierociałym stanie Ojczyzny przez śmierć króla lub w niebezpiecznej jego chorobie.

Wszystkie rezolucje w Straży roztrząsane będą przez skład wyżej wspomniany, decyzja królewska po wysłuchanych wszystkich zdaniach przeważać powinna, aby jedna była w wykonaniu prawa wola. Przeto każda ze Straży rezolucya pod imieniem królewskim i z podpisem ręki jego wychodzić będzie. Powinna jednak być podpisana także przez jednego z ministrów zasiadających w Straży, i tak podpisana do posłuszeństwa wiązać będzie, i dopełniona być ma przez komisje lub przez jakiegokolwiek magistratury wykonawcze, w tych jednak szczególnie materiach, które wyraźnie niniejszem prawem wyłączone nie są.

W przypadku, gdyby żaden z ministrów zasiadających decyzji podpisać nie chciał, król odstąpi od tej decyzji, a gdyby przy niej upierał się, marszałek sejmowy, w tym przypadku, upraszać będzie o zwołanie sejmu gotowego, i jeżeli król opóźniać będzie zwołanie, marszałek to wykonać powinien.

Jako nominowanie wszystkich ministrów, tak i wezwanie z nich jednego od każdego administracyi wydziału do rady swojej, czyli Straży króla jest prawem. Wezwanie to ministra do zasiadania w Straży na lat dwa będzie z wolnym onego nadal przez króla potwierdzeniem.

Ministrowie do Straży wezwani w komisjach zasiadać nie mają [29]. W przypadku zaś, gdyby większość dwóch trzecich części wotów sekretnych obydwóch Izb złączonych na Sejmie ministra bądź w Straży, bądź w urzędzie odmiany żądała, król natychmiast na jego miejsce innego nominować powinien.

Chcąc, aby Straż Praw narodowych obowiązana była do ścisłej odpowiedzi Narodowi za wszelkie onych przestępstwa, stanowimy, iż gdy ministrowie będą oskarżeni przez deputację, do egzaminowania ich czynności

wyznaczona, o przestępstwo prawa, odpowiadać mają z osób i majątków swoich. W wszelkich takowych oskarżeniach Stany zgromadzone prostą większością wotów Izb złączonych odesłać obwinionych ministrów mają do sądów sejmowych po sprawiedliwe i wyrównające przestępstwu ich ukaranie, lub przy dowiedzionej niewinności od sprawy i kary uwolnienie.

Dla porządnego władzy wykonawczej dopełnienia, ustanawiamy oddzielne komisje, mające związek ze Strażą i obowiązane do posłuszeństwa tejże Straży. Komisarze do nich wybierani będą przez sejm dla sprawowania urzędów swoich w przeciągu czasu prawem opisanego.

Komisje te są:

- 1-mo Edukacji;
- 2-do Policji;
- 3-tio Wojska;
- 4-to Skarbu.

Komisje porządkowe wojewódzkie, na tym sejmie ustanowione, równie do dozoru Straży należące, odbierać będą rozkazy przez wyżej wspomniane pośrednicze Komisje, respective [29] co do obiektów każdej z nich władzy i obowiązków.

VIII. WŁADZA SĄDOWNICZA

Władza sądownicza nie może być wykonywana ani przez władze prawodawczą, ani przez króla, lecz przez magistratury na ten koniec ustanowione i wybierane. Powinna zaś być tak do miejsc przywiązana, żeby każdy człowiek bliską dla siebie znalazł sprawiedliwość, żeby przestępny widział wszędzie groźną nad sobą rękę krajowego rządu.

- 1-mo Ustanawiamy przeto sądy pierwszej instancji dla każdego województwa, ziemi i powiatu, do których sędziowie wybierani będą na sejmikach. Sądy pierwszej instancji będą zawsze gotowe i czuwające na

oddanie sprawiedliwości tym, którzy jej potrzebują. Od tych sądów iść będzie apelacja na trybunały główne, dla każdej prowincyi być mające, złożone również z osób na sejmikach wybranych. I te sądy tak pierwszej, jako i ostatniej instancji, będą sądami ziemiańskimi dla szlachty i wszystkich właścicieli ziemskich z kimkolwiek, in causis iuris de facti [30].

- 2-do Jurysdykcje zaś sądowe wszystkim miastom podług prawa Sejmu teraźniejszego o miastach wolnych królewskich [14], zabezpieczamy.
- 3-tio Sądy referendarskie dla każdej prowincyi osobne, mieć chcemy w sprawach włóścian wolnych dawnymi prawami sądowi temu poddanych.
- 4-to Sądy zadworne, asesorskie, relacyjne i kurlandzkie [31] zachowujemy.
- 5-to Komisje wykonawcze będą miały sądy w sprawach, do swej administracji należących.
- 6-to Oprócz sądów w sprawach cywilnych i kryminalnych dla wszystkich stanów, będzie sąd najwyższy, sejmowy zwany, do którego przy otwarciu każdego sejmu wybrane będą osoby. Do tego sądu należeć będą występki przeciwko narodowi i królowi, czyli crimina status [32]. Nowy codex praw cywilnych i kryminalnych przez wyznaczone przez Sejm osoby spisać rozkazujemy.

IX. REGENCJA

Straż będzie oraz regencja, mając na czele królową albo w jej nieprzytomności prymasa. W tych trzech tylko przypadkach miejsce mieć może regencja:

- 1-mo w czasie małoletności króla;
- 2-do w czasie niemocy trwałe pomieszanie zmysłów sprawującej;
- 3-tio w przypadku, gdyby król był wzięty na wojnie.

Małoletność trwać tylko będzie do lat 18 zupełnych; a niemoc względem trwałego pomieszenia zmysłów deklarowana być nie może, tylko przez Sejm gotowy większością wotów trzech części przeciwko czwartej Izby złączonych. W tych przeto trzech przypadkach prymas korony polskiej sejm natychmiast zwołać powinien, a gdyby prymas tę powinność zwłóczył, marszałek sejmowy listy okólne do posłów i senatorów wyda. Sejm gotowy urządzi kolej zasiadania ministrów w regencji i królowę do zastąpienia króla w obowiązkach jego umocuje.

A gdy król w pierwszym przypadku z małoletności wyjdzie, w drugim do zupełnego przyjdzie zdrowia, w trzecim z niewoli powróci, regencja rachunek z czynności swoich oddać mu powinna i odpowiadać narodowi za czas swego urzędowania tak, jak jest przepisano o Straży, na każdym ordynaryjnym Sejmie, z osób i majątków swoich

X. EDUKACJA DZIECI KRÓLEWSKICH

Synowie królewscy, których do następstwa tronu konstytucja przeznacza, są pierwszymi dziećmi Ojczyzny, przeto baczność o dobre ich wychowanie do narodu należy, bez uwłóczenia jednak prawom rodzicielskim. Za rządu królewskiego sam Król z Strażą i wyznaczonym od Stanów dozorcą edukacji królewiców wychowaniem ich zatrudniać się będzie. Za rządu regencyi też z wspomnianym dozorcą edukacji ich powierzona mieć sobie będzie. W obydwóch przypadkach dozorca od Stanów wyznaczony donosić winien na każdym ordynaryjnym Sejmie o edukacji i postępkach królewiców. Komisji zaś edukacyjnej powinność będzie podać układ instrukcji i edukacji synów królewskich do potwierdzenia sejmowi, a to, aby jednostajne w wychowaniu ich przepisy wpały ciągle i wcześniej w umysły przyszłych następców tronu religię, miłość cnoty, Ojczyzny, wolności i konstytucji krajowej.

XI. SIŁA ZBROJNA NARODOWA

Naród winien jest sobie samemu obronę od napaści i dla przestrzegania całości swojej. Wszyscy przeto obywatele są obrońcami całości i swobód narodowych. Wojsko nic innego nie jest, tylko wyciągniętą siłą obronną i porządną z ogólnej siły narodu. Naród winien wojsku swemu nadgrode i poważanie za to, iż się poświęca jedynie dla jego obrony. Wojsko winno narodowi strzeżenie granic i spokojności powszechnej, słowem winno być jego najsilniejszą tarczą. Aby przeznaczenia tego dopełniło nieomylnie, powinno zostawać ciągle pod posłuszeństwem władzy wykonawczej, stosownie do opisów prawa, powinno wykonać przysięgę na wierność narodowi i królowi i na obronę konstytucji narodowej.

Użyte być więc wojsko narodowe może na ogólna kraju obronę, na strzeżenie fortec i granic, lub na pomoc prawu, gdyby kto egzekucyi jego nie był posłusznym.

SYGNATARIUSZE:

Stanisław Nałęcz Małachowski, referendarz wielki koronny, sejmowy i konfederacji prowincji koronnych marszałek.

Kazimierz książę Sapieha, generał artylerii litewskiej, marszałek konfederacji Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Józef Korwin Kossakowski, biskup inflancki i kurlandzki, następca koaudiutor biskupstwa wileńskiego, jako deputowany.

Antoni książę Jabłonowski, kasztelan krakowski, deputat z Senatu Małej Polski.

Symeon Kazimierz Szydłowski, kasztelan żarnowski, deputowany z Senatu prowincji małopolskiej.

Franciszek Antoni na Kwilczu Kwilecki, kasztelan kaliski, deputowany do konstytucji z Senatu z prowincji wielkopolskiej.

Kazimierz Konstanty Plater, kasztelan generała trockiego [33], deputowany do konstytucji z Senatu Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Walerian Stroynowski, podkomorzy buski, poseł wołyński, z Małopolski deputat do konstytucji.

Stanisław Kostka Potocki, poseł lubelski, deputowany do konstytucji z prowincji małopolskiej.

Jan Nepomucen Zboiński, poseł ziemi dobrzyńskiej, deputowany do konstytucji z prowincji wielkopolskiej.

Tomasz Nowowiejski, łowczy i poseł ziemi wyszogrodzkiej, deputowany do konstytucji.

Józef Radzicki, podkomorzy i poseł ziemi zakroczymskiej, deputowany do konstytucji z prowincji wielkopolskiej.

Józef Zabiello, poseł z Księstwa Żmudzkiego, deputowany do konstytucji.

Jacek Puttkamer, poseł województwa mińskiego, deputowany do konstytucji z prowincji Wielkiego Księstwa Litewskiego.

PRZYPISY:

- [1] Stanisław August Poniatowski, król Polski, 1764-1795.
- [2] Kazimierz III Wielki, król Polski, 1333-1370.
- [3] Ludwik, król Węgier (1342-1382), rządził jako król Polski (Ludwik Węgierski) w sukcesji po swoim wuju, Kazimierzu III. Jego następczynią na tronie polskim była jego córka, królowa Jadwiga.
- [4] Władysław, wielki książę litewski, król Polski (jako Władysław II, 1386-1434), mąż Jadwigi.
- [5] Witold (lit. Vytautas), wielki książę litewski (1401-1430), brat Władysława Jagiełły.
- [6] Władysław III, król Polski 1434-1444, król Węgier (1440-1444), syn Władysława II Jagiełły.
- [7] Kazimierz IV, król Polski (1447-1492), brat Władysława III.
- [8] Jan I Olbracht, król Polski (1492-1501), syn Kazimierza IV.
- [9] Aleksander I, król Polski (1501-1506), syn Kazimierza IV, brat Jana I Olbrachta.
- [10] Zygmunt I "Stary", król Polski (1506-1548), syn Kazimierza IV, brat Aleksandra I.
- [11] Zygmunt II, król Polski (1548-1572), syn Kazimierza IV, syn Zygmunta I.
- [12] iurium regaliū - prawa królewskiego (do dóbr naturalnych, głębi ziemi, zniesionego zresztą w 1573 r.)
- [13] Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej, ustawa z dnia 18-21 kwietnia 1791 r., jest integralną częścią Ustawy rządowej 3 maja 1791 r.
- [14] votum - głos;
- [15] paritatem - równość głosów;
- [16] votum decisivum - równość głosów;
- [17] liberum veto - (łac. wolne "nie pozwalam") prawo zezwalające jednemu posłowi na zerwanie sejmiku i unieważnienie wszystkich jego uchwał. Wyrosło z zasady jednomyślności wymaganej do uchwał sejmowych. Pierwszy zerwał sejm przez liberum veto poseł trocki, Władysław Siciński w 1652 r. W pierwszej połowie XVIII w. sejmy zrywano bardzo często. Po 1764 praktycznie wyszło z użycia.
- [18] konfederacja - tymczasowy związek utworzony przez jeden lub kilka stanów bądź przez miasta dla osiągnięcia określonych celów politycznych, np. wymuszenia ustępstwa na panującym. Miała istnieć do momentu osiągnięcia założonego celu. Konfederacja nie miała żadnej władzy legislacyjnej, chyba że była utworzona w ramach sejmiku bądź jej cele przejęte przez sejm. Z zasady konfederacja miała określoną strukturę formalną, na którą składały się: wybrany w głosowaniu komitet wykonawczy, skarbnik oraz komitet publikujący odezwy

konfederacyjne.

[19] definitive - ostatecznie;

[20] Fryderyk August I z dynastii Wettinów (ur. 1750, zm. 1827) był Elektorem Saskim (1763-1806), a później królem (1806-1827). Mianowany namiestnikiem napoleońskiego Księstwa Warszawskiego (1807-1814).

[21] de lumbis - dosłownie: "z łędźwi", tzn. naturalnie splodzoną;

[22] żadnej preskrypcji - żadnemu ograniczeniu;

[23] pacta conventa - umowa o charakterze publiczno-prawnym między szlachtą a nowo obranym królem. Zawierała indywidualne zobowiązania elekta dotyczące m.in. zatwierdzenia praw, polityki zagranicznej, spraw finansowych, spłaty długów. Pacta conventa układano na sejmie elekcyjnym i zgoda na nie była warunkiem elekcji. Pierwsze Pacta Conventa uzgodniono z Henrykiem Walezym (Henri Valois) w 1573 r.; są one znane pod nazwą Artykułów henrykowskich (Confirmatio Iurium Henrici Regis). Artykuły henrykowskie poważnie ograniczały władzę króla. Zatwierdzały one m.in. wolną elekcję, zabraniały wypowiedać wojnę i zwoływać pospolite ruszenie bez zgody senatu oraz nakładać podatki bez zgody sejmu. Król zobowiązywał się zwoływać sejm co dwa lata. Pieczę nad realizacją postanowień artykułów henrykowskich powierzono wybranym przez sejm 16 senatorom rezydentom. Ostatni artykuł pozwalał poddanym wypowiedać posłuszeństwo królowi, gdyby naruszył on któreś z postanowień. Artykuły henrykowskie i pacta conventa od XVII w. zaliczane były to tzw. praw kardynalnych (tzn. gwarantujących przewagę szlachty, chroniących interesy magnatów czy Kościoła katolickiego).

[24] ius agratiandi - prawo łaski;

[25] in criminibus status - z zakresie zbrodni stanu (godzących w podstawy porządku politycznej Rzeczypospolitej);

[26] ex ordine - w porządku hierarchii;

[27] ministra belli - ministra wojny;

[28] w komisjach zasiadać nie mają - tzn. nie mogą być członkami kolegialnych magistratur ministerialnych, zwanych komisjami;

[29] respective - odnośnie;

[30] in causis iuris et facti - w sprawach zgodnie z prawem i procedurą;

[31] Kurlandia - południowa część dawnych Inflant położona nad Bałtykiem i Zatoką Ryską, sięgająca na wschód po Dźwinę (obecnie obszar Łotwy). Lenno Polski w latach 1651-1795. Przypadła Rosji podczas trzeciego rozbioru Polski w 1795 r.

[32] crimina status - zbrodnie stanu;

[33] kasztelan generała trockiego - starostwa generalnego trockiego;